

UDC: 343 (075)

ORCID: 0000-0002-0207-1369

АМНИСТИЯ АКТИ АСОСИДА ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Акрамова Муаззам Турдикул қизи,
Тошкент давлат юридик университети
таянч докторанти,
e-mail: muazzamxon93@gmail.com

Аннотация. Тадқиқот объектини Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси билан тартибга солинадиган, амнистия асосида жавобгарликдан озод қилиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар ташкил этади. Тадқиқот предметида Жиноят кодексининг амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилишнинг ҳуқуқий асосларини ташкил қилувчи нормалари, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва ушбу масалага оид назарий асосларни белгилаб берувчи илмий асарлар киради. Тадқиқот ишининг долзарблиги шундаки, глобаллашув жараёнида жаҳоннинг илғор мамлакатлари юридик тажрибасидан фойдаланиб, қонунчиликни ўз миллий қадриятларимизга мос равишда ривожлантириб, ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаб боришнинг илмий методологик асосларини амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод қилиш институтларига нисбатан қўллаш ва ўрганиш замон талабидир. Тадқиқотни амалга оширишда анализ, синтез, диалектик, қиёсий-ҳуқуқий, мантиқий ёндашув, индукция, дедукция, жорий қонунчиликни таҳлил этиш, тизимлаштириш ва илмий билишнинг бошқа усулларидан фойдаланилди. Тадқиқот натижасида амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод этишда белгиланган нормаларни таҳлил қилиш, уларнинг амалиётда қай тартибда қўлланилишини ўрганиш, юзага келатган муаммоларни аниқлаш ва шу асосда ушбу муаммоларни ҳал қилишга қаратилган таклифлар тайёрланди. Хулоса сифатида амнистия актини қўллаб, жиноий жавобгарликдан озод қилишда синов муддатини жорий этиш лозимлиги билдирилди.

Калит сўзлар: маҳаллий амнистия, умумий амнистия, инсонпарварлик тамойили, жиноятнинг такрор содир этилиши, амнистия тўғрисидаги қарор, норматив-ҳуқуқий ҳужжат, афв, синов муддати.

ОСОБЕННОСТИ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НА ОСНОВАНИИ АКТА ОБ АМНИСТИИ

Акрамова Муаззам Турдикул қизи,
докторант Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. Объектом исследования являются общественные отношения, связанные с освобождением от ответственности по амнистии, регулируемые Уголовным кодексом Республики Узбекистан. Предметом исследования являются нормы Уголовного кодекса, составляющие правовую основу освобождения от ответственности на основании акта об амнистии, нормативно-правовые документы и научные труды, определяющие теоретические основы по данному вопросу. Актуальность исследования состоит в том, что в процессе глобализации, используя правовой опыт развитых стран, разработка законодательства в соответствии с нашими национальными ценностями, укрепление верховенства закона – это современное требование к применению и изучению научно-методических основ институтов освобождения от уголовной

ответственности на основании закона об амнистии. В исследовании использовались анализ, синтез, диалектический, сравнительно-правовой, логический подход, индукция, дедукция, анализ действующего законодательства, систематизация и другие методы научного познания. В результате исследования проведен анализ установленных норм освобождения от уголовной ответственности по акту амнистии, изучен порядок их применения на практике; были подготовлены законодательные предложения для выявления возникающих проблем и решения этих вопросов на их основе. В заключении указано, что необходимо ввести испытательный срок для освобождения от уголовной ответственности по закону об амнистии.

Ключевые слова: местная амнистия, общая амнистия, гуманитарный принцип, рецидив, решение об амнистии, нормативный правовой акт, помилование, испытательный срок.

SPECIFIC FEATURES OF EXEMPTIONS FROM LIABILITY BASED ON AMNESTY ACT

Akramova Muazzam Turdikul kizi,

Doctoral student of Tashkent State University of Law

Abstract. *The object of the research is the public relations associated with exemption from liability under amnesty, regulated by the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. The subject of the research is the norms of the Criminal Code, which constitute the legal basis for exemption from liability based on an act of amnesty, regulatory documents and scientific works defining the theoretical foundations on this issue. The relevance of the study is seen in the fact that in the process of globalization, using the legal experience of developed countries, the development of legislation in accordance with our national values; strengthening the rule of law is a modern requirement for the application and study of the scientific and methodological foundations of institutions of exemption from criminal liability on the basis of the amnesty law. The study used analysis, synthesis, dialectical, comparative legal, logical approach, induction, deduction, analysis of current legislation, systematization and other methods of scientific knowledge. As a result of the study, the analysis of the established norms of exemption from criminal liability under the amnesty act was carried out, to study the procedure for their application in practice; legislative proposals were prepared to identify emerging problems and address these issues on their basis. In conclusion, it was announced that it is necessary to introduce a probationary period for exemption from criminal liability under the amnesty law.*

Keywords: local amnesty, general amnesty, humanitarian principle, relapse, decision on amnesty, normative legal act, pardon, probationary period.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 майдаги “Жиноят ва жиноят процессуал қонунчилиги тизими-ни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори асосида Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят процессуал қонунчилиги тизими-ни тубдан такомиллаштириш концепцияси қабул қилинди. Ушбу концепциянинг II қисми “Жиноий жавобгарлик ва жазо

тизимини такомиллаштириш” деб номланиб, 6-бандида “Рағбатлантирувчи нормаларни, жумладан, жазони енгиллаштириш ёки шахсни жиноий жавобгарлик ёхуд жазодан озод қилиш шартларини ўрнатувчи нормаларни кенгайтириш” лозимлиги белгиланган.

Конституциямизнинг 80-моддасига кўра, Олий Мажлис Сенатининг мутлақ ваколатига Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан ам-

нистия тўғрисидаги ҳужжатларни қабул қилиш киради [1, 18-б.]. Конституциянинг 93-моддасида Ўзбекистон Президенти амнистия тўғрисидаги ҳужжатларни қабул қилиш ҳақида Олий Мажлис Сенатига тақдимнома киритиши ва Ўзбекистон Республикаси судлари томонидан ҳукм қилинган шахсларни афв этиши белгиланган. Жиноят кодексининг 69-моддасига кўра, жиноят содир этган шахс амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилиниши мумкин [2, 21-б.].

Амнистия акти билан жавобгарликдан озод қилиш асосларини жавобгарликдан озод қилишнинг бир тури сифатида такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилиш муаммолари М. Усмоналиев [3], М.Х. Рустамбоев [4], А.С. Якубов [5], И.А. Васильева [6], К.В. Кокотова [7], О.В. Семенова [8], К.В. Казарян [9] каби олимлар томонидан ўрганилган.

Материал ва методлар

Тадқиқот ишида ҳодисалар ва жараёнларни ўрганишда, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлигини, шунингдек, махсус усулларни ўз ичига олган умумий илмий усуллардан фойдаланилган. Хусусан, диалектика, тизимни таҳлил қилиш, анализ ва синтез қилиш, мантиқийлик, тарихийлик, қиёслаш-чоғиштириш, формал-ҳуқуқий усулларга мурожаат этилган.

Тадқиқот натижалари

“Амнистия” атамаси урушдан ёки ички низолардан кейин “ярашиш”, “кечириш”ни англатган. Амнистия муайян шахслар доирасига нисбатан раҳм-шафқат ҳаракати сифатида тушунилган. Амнистия кечириш ва раҳм-шафқатни ифодалаб, келиб чиқиши учта асосий динга: насронийлик, ислом ва шарқий динлар (индуизм, буддизм ва бошқалар)га бориб тақалади. Амнистия дастлаб тасодифий характерга эга бўлган. Жиноий адлия билан бевосита боғлиқ бўлиб, жиноят ҳуқуқи ҳодисаси сифатида амнистия ҳақидаги дастлабки маълумотлар

қадимги Юнонистон тарихида кузатилади. Афина қулдорлик демократияси даврида жиноятчиларни кечириш институти жорий этилган.

Амнистиянинг ривожланиш тарихи бешта босқични ўз ичига олади ва уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусият эга.

Биринчи давр – жиноят қонунчилигида “амнистия” атамаси шаклланмаган давр. Афв этиш турларидан бири бўлган амнистиянинг таърифи фанда мавжуд эмаслиги совет инқилобигача бўлган даврнинг ўзига хос хусусиятларидан бири эди.

Иккинчи давр – “амнистия” атамасининг қонунчиликда пайдо бўлиши, амнистия ҳужжатлари маъмурий ҳуқуқбузарлик ва интизомий ҳуқуқбузарликларга нисбатан амал қилиши, уни умумиттифоқ миқёсида ҳам, республикалар миқёсида ҳам эълон қилиш имконияти мавжудлиги, амнистия эълон қилиш ҳуқуқи СССР ва иттифоқ республикаларининг иккита энг юқори давлат органи – Советларнинг Бутуниттифоқ қурултойи ҳамда Олий Советга тегишли бўлган давр. Сиёсий сабаблар туфайли амнистия эълон қилинган. Амнистия фақат маҳкумларга нисбатан қўлланилгани совет инқилобидан кейинги даврда ва Иккинчи жаҳон уруши бошланишидан олдинги даврга хос хусусиятлар эди.

Учинчи давр уруш йиллари тартиби, иттифоқ армияси сафларини тўлдириш ва мудофаа саноати салоҳиятини ошириш зарурати муносабати билан кўплаб фуқароларга амнистия қўлланилиши ва мавжуд тартибнинг муҳолифлари устидан назоратни янада кучайтириш, 1947 йилдан 1953 йилгача бўлган даврда ўта хавfli жиноятчиларга жазо сиёсатини кучайтириш ва амнистия беришдан бутунлай воз кечиш қабилар, Иккинчи жаҳон уруши даврида ва 1953 йил, яъни Сталин вафот этган йилгача амнистия институтининг кейинги турғунлиги ҳолати билан тавсифланади.

Тўртинчи давр инсонпарварликнинг ривожланиши ва натижада қабул қи-

лингана амнистия хужжатлари сонининг кўпайиши, амнистия бўйича озод қилиш имконияти таъминлангани (ҳам жиноий жавобгарликдан, ҳам жазодан), амнистия хужжатларини қабул қилишнинг сиёсий сабаби ва умумиттифоқ миқёсида қабул қилиш имконияти юзага келган 1950 йилларнинг ўрталаридан СССРнинг қулашигача бўлган даврни ифодалайди.

Бешинчи давр 1991 йилдан ҳозирги кунгача республика миқёсида амнистия эълон қилиниши билан ажралиб туради, фақат битта давлат органига – парламентага амнистия хужжатини бериш ҳуқуқини бериш билан тавсифланади [10, 12-б.].

Кузатиш мумкинки, амнистия мустақилликкача бўлган даврда ўзининг тўла ифодасини топа олмаган. Демократик ислохотлар сабабли амнистия институти тўла маънода ўз ҳуқуқий табиатини намоён қилди.

Е.В. Скутинанинг фикрича, амнистия ҳуқуқий институти ижтимоий муносабатларнинг турли соҳалари (конституциявий, жиноий процессуал, ижтимоий ва жиноий-ижроия қонунчилиги) билан боғлиқ бўлиб, жамоатчилик билан алоқалар тизимини тартибга солиш, инсонпарварлик тамойилини амалга ошириш, жиноят содир этган шахсларнинг индивидуал равишда аниқланмаган тоифасини жиноий жавобгарлик, жазо ва судланганликдан озод қилиш билан боғлиқ нормалар тўпламидир.

Амнистия хужжати қонуности хужжат сифатида муайян бир жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи жиноят қонунчилигига ўзгартириш киритмайди. У фақат жиноят содир этганларнинг тақдирини юмшатади ва давлат томонидан уларга нисбатан инсонпарварлик ва раҳмшафқат намоён бўлишини англатади.

Амнистияни тўла маънода инсонпарварликнинг яққол ифодаси дейиш мумкин.

Амнистия институтининг қуйидаги хусусиятларини таъкидлаб ўтиш мумкин:

1. Нормативлик. Амнистия хужжати, яъни давлат ҳокимиятининг юқори органи томонидан белгиланган ҳулқ-атвор қоидалари номуайян шахслар доирасига тааллуқли ва барча органлар ва мансабдор шахслар учун мажбурий бўлган, жиноий жавобгарликни амалга ошириш билан боғлиқ қонун нормаларидир;

2. Худуд бўйича амал қилиши. Амнистия хужжати бутун давлат юрисдикцияси фаолият юритадиган бутун худудга нисбатан қўлланилади;

3. Амнистиянинг муддат бўйича чекланганлиги;

4. Амнистия орқага қайтиш кучи билан тавсифланади: амнистия акти ўз таъсирини амнистия хужжати чиқарилаётганда амалда ва қонуний равишда тугатилган жиноят содир этган шахсларга қаратилади;

5. Амнистия хужжатининг кучга кириши тартиби ушбу хужжатнинг ўзида (эълон қилинган пайтдан бошлаб ёки амнистия эълон қилиш тўғрисида қарор қабул қилинган пайтдан бошлаб) белгилаб қўйилади;

6. Юридик техникага кўра, амнистия тўғрисидаги қарорлар иккита турга бўлинади: амнистия тўғрисидаги қарор ва амнистияни қўллаш тартиби тўғрисидаги қарор;

7. Амнистия мақсадлари умумий ва ўзига хос турларга бўлинади. Умумий мақсадлар инсонпарварлик нуқтаи назардан келиб чиқади, бунда давлат йўлдан адашган фуқароларига ёрдам беради. Қуролли можаролар билан боғлиқ бўлган амнистия актларида аниқ мақсадларга эришилади;

8. Амнистия актининг универсал характери уни жиноят процессининг исталган босқичида, жумладан, суд ҳукмини ижро этиш босқичида қўллаш имкониятида намоён бўлади;

9. Амнистия акти инсонни реабилитация қилиш эмас. Амнистия – бу одамнинг қилган қилмиши учун кечирилиши;

10. Амнистия актининг ўзига хос хусусияти қонуний куч билан қонунга тенг бўлишида ҳам намоён бўлади. Шунга қарамай, амнистия муайян жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи жиноят қонунчилигига ўзгартириш киритмайди ва жинойий қилмишни декриминаллаштирмайди [11, 15-б.].

Ўзбекистон Конституциясининг 93-моддасига биноан, афв фақат Президент томонидан, амнистия акти эса Президент тақдимномасига биноан Олий Мажлис Сенати томонидан эълон қилинади. Амнистия актларини қўллаш масаласи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва жазони ижро этиш муассасалари ва судлар томонидан кўриб чиқилади. 2008 йилдан бошлаб амнистия актини қўллашга оид якуний қарорни фақат судлар чиқариши белгилаб қўйилган. Афвни қўллаш масаласини эса Ўзбекистон Президенти ҳузуридаги афв этиш масалалари бўйича махсус комиссия ҳал қилади. Амнистия акти чиққандан кейин уни кимларга қўллаш масаласини ҳал қилиш узоққа чўзилади ва кўплаб ташкилий жараённи ўз ичига олади. Аммо афвни қўллаш кўп вақт ва тартибни талаб қилмайди. У қабул қилиниши билан дарҳол ижро этилади, бунинг учун яна алоҳида босқичлардан ўтиш шарт эмас [12].

Тадқиқот натижалари таҳлили

Романо-герман ҳуқуқ оиласи мамлакатларининг барчасида ҳам амнистия институти йўқ. Европа Иттифоқининг аксарият давлатлари ўз қонунларида жинойий жавобгарлик ва жазодан озод қилишни одатда афв этиш йўли билан таъминлайдилар. Амнистия эълон қилиш имконияти қонун билан назарда тутилган бўлса ҳам Европа мамлакатларида у камдан-кам ҳолларда қўлланилади.

Амнистия англо-саксон ҳуқуқ оиласи мамлакатлари, хусусан, АҚШ, Канада, Буюк Британияга қўлланилади. Ушбу мамлакатлар жинойий жавобгарлик ва жазодан озод қилишнинг “пардон” атамаси деб номлан-

ган, давлат томонидан кечирилиши билан боғлиқ бўлган мураккаб институтдан фойдаланадилар. Жиноят кодексида амнистияни қўллаш шартлари, асослари ва тартиби белгиланмаган бўлиб, институтнинг тартибга солиниши прецедентларда мавжуд. Улар бутунлай сиёсий ҳокимиятнинг иродасига боғлиқдир.

О.В. Левашованинг таъкидлашича, амнистия ҳуқуқни қўллашнинг индивидуал хужжати сифатида қўлланилишининг асосий шарти (махсус ваколатларга эга бўлган органнинг қонуний ҳаракати) амнистия акти кучга киргунга қадар жиноят содир этилганлиги ҳисобланади. У амнистия тартибини қўллаш тўғрисидаги хужжатлар билан белгиланади ва умумий, мажбурий деб таърифланиши мумкин. Амнистия уни эълон қилишнинг ижтимоий асосларига ва ҳар бир аниқ ҳолатда унинг қўлланилишига қаратилганлиги сабабли алоҳида аҳамиятга эга [13, 20-б.].

Амнистияни барча суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун қўллаш мажбурий эканини кўриш мумкин. Амнистия, қоида тариқасида, оғир ва, айниқса, ўта оғир жиноят содир этган шахсларга нисбатан қўлланилмайди, шунингдек, жазони ўташдан қочган шахсларга нисбатан ҳам. Амнистиядан фарқли ўлароқ, афв этиш, жиноятнинг оғирлигидан қатъи назар, барча шахсларга нисбатан қўлланилиши мумкин. Жиноят қонунининг инсонпарварлик принципи асосида шахснинг жисмоний маълумотлари ҳам ҳисобга олинади. Бу соғлиқ, ногиронлик, ҳомиладорлик, оилавий аҳвол, қарамоғида бўлганлар борлиги ва бошқаларни ўз ичига олади. Президент ва парламент жиноятчини нафақат жиноят субъекти сифатида, балки унинг ўзига хос хусусиятлари ва фазилатлари билан ўзига хос шахс сифатида кўриб чиқишга мажбурдир. Амнистия ва афв этиш актлари натижасида шахсни озод қилишда нафақат унинг ижобий шахсий хусусиятларини, балки салбий жиҳатлари-

ни ҳам ҳисобга олиш керак. Чунки айбдор шахснинг шахси унинг ўзига хос хусусиятлари ва сифатларини ҳисобга олган ҳолда бир бутун сифатида акс эттирилиши лозим. Амнистия ва авф этилган маҳкумлар орасида айримларининг янги жиноят содир этиш эҳтимоли катта бўлади. Улар сирасига қуйидагилар киради:

- рецидив жиноятчилар;
- салбий хулқ-атворга эга шахслар;
- безорилик, зўравонлик ва ўғирлик жиноятини содир этган шахслар;
- вояга етмаган жиноятчилар.

Олим ва мутахассислар кечиримлилик масаласига турлича муносабат билдиради. Чунончи, И. Бекқариа унга салбий муносабат билдириб, “жазо энгиллаштирилгани сари шафқат ва кечиримли бўлишга зарурат камайиб бораверади”, деган эди. Унинг фикрича, жазолар тўғри тайинланадиган, суднинг қарори эса адолатли бўлиши таъминланадиган қонун ҳужжатларида кечирिशга ўрин бўлмаслиги лозим.

И. Бекқариа “кечириш институти”нинг Жиноят кодексига киритилишига мутлақо қарши чиққан. У жиноят кечирилиши мумкинлиги ва уларнинг оқибати жазо билан хотима топиши шарт эмаслигини одамларга кўрсатиш уларда жазосизлик туйғусини юзага келтиради ҳамда ҳамонки кечиришга йўл қўйилар экан, бу ҳолат уларга ҳукмнинг ижро этилиши одил судловдан кўра кечирилмаган шахсга нисбатан ҳокимиятнинг зўравонлиги бўлиб кўринади, деб ҳисоблайди [14, 252-б.].

И. Бекқарианинг фикрига муайян маънода қўшилиш мумкин. Чунки жазо сиёсатининг анча энгиллашиши шахсларда қонундан кўрқув, ҳурмат ҳисси йўқолишига ҳисса қўшади.

Қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ, амнистия акти асосида муайян шахсларни жиноий жавобгарликдан озод қилиш жиноят иши кўзғатилган босқичда уни кўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарор билан, тергов босқичида ёки тергов

тугаб ҳукм чиқарилган ишларга нисбатан жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги қарор билан, суд муҳокамаси босқичида эса жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги суд ажрими билан амалга оширилади. Амнистия актига кўра тергов органлари томонидан тугатилиши лозим бўлган ва амнистия акти кучга кирган кунда мазкур органлар иш юритувида бўлган жиноят ишлари судларга тааллуқли эмас. Иш амнистия актини қўллаш тартибига хилоф равишда судга юборилган ҳолларда, судья ишни ЖПКнинг 395, 396-моддаларига мувофиқ, ЖПК 385-моддаси талабларини бажариш учун прокурорга қайтариши керак. Жиноят бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилиб, улардан айримларига нисбатан иш тергов органи томонидан амнистия актига асосан тугатилиши лозим бўлган ҳолларда ҳам суд шундай қарор қабул қилиши лозим. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленумининг 2006 йил 22 декабрдаги “Судлар томонидан амнистия актларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги қарорининг 5-бандига кўра, “Жиноят кодекси 68, 76 ва 79-моддаларига мувофиқ, амнистия акти қўлланилиши натижасида қуйидаги ҳуқуқий оқибатлар келиб чиқиши мумкин:

шахс жиноий жавобгарликдан озод этилиши;

маҳкум асосий ва ижро этилмаган кўшимча жазодан озод этилиши;

маҳкумга тайинланган асосий ва ижро этилмаган кўшимча жазонинг қисқартирилиши (камайтирилиши);

маҳкум жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод этилиши;

маҳкумга тайинланган жазонинг ўталмаган қисми энгилроғи билан алмаштирилиши;

жиноят содир этган шахсдан судланганлик муддатидан илгари олиб ташланиши.

Н.В. Осмоловская фикрича, амнистиянинг асосий жиҳати шундаки, у давлатнинг жазо сиёсати воситаси бўлиб, жино-

ят ҳуқуқи соҳасига тааллуқлидир. Лекин уни амалга оширишнинг махсус тартиби мураккаблиги туфайли бутун тизим сифатида қаралиб, мураккаб, тармоқлараро характерга эгаллиги билан ажралиб туради. Амнистия акти норматив-ҳуқуқий ҳужжат характерига эга, қарор шаклида расмийлаштирилади. Амнистия тўғрисидаги қонунда мажбурий хулқ-атвор қоидалари сифатида ҳуқуқий нормалар мавжуд бўлиб, улар шахсларнинг аниқланмаган доирасига нисбатан қўлланилиш учун мўлжалланган, ушбу нормалар қонунларни қўллашда махсус ваколатли шахслар ёки давлат органларининг қарорлари шаклида амалга оширилади [15, 10-б.].

Амнистия актида шахсларнинг нома-ном кўрсатилмаслиги, у муайян доирадаги шахсларга нисбатан қўлланилиши, мамлакатнинг бутун суд-ҳуқуқ тизимини қамраб олувчи механизм эканига ижобий хусусиятга эга ҳодиса сифатида қараса бўлади.

Амнистия нафақат қонуний, балки сиёсий хатти-ҳаракат сифатида ҳар доим муайян бир ирода ва манфаатга боғлиқ бўлган мақсадларни ўз ичига олади. Д.В. Кохманнинг фикрича, амнистия давлатнинг барча қонунчилик тизимига кириб бориши ва фақат жиноят қонунининг предмети бўлиши мумкин эмас. Айбларни давлат томонидан кечиритиш институти сифатида амнистия кўплаб қонун ҳужжатларида мумкин (тушанарсиз!!!). Амнистия қўлланиладиган ижтимоий муносабатлар муайян ҳуқуқ соҳаси томонидан тартибга солинади ва унинг қўлланилиш босқичига боғлиқдир (масалан, жиноят иши қўзғатиш, жиноятларни дастлабки тергов қилиш ва суд жараёни, жазони ижро этиш). Жиноий амнистия институти ташкил этувчи барча ҳуқуқий ҳужжатларни таснифлаш икки мезон бўйича амалга оширилади: ҳаракатнинг вақти ва ҳуқуқий оқибатларнинг бошланишига сабаб бўлиш жиҳати.

Амнистия актлари умумий ёки маҳаллий бўлиши мумкин. Умумий амнистия мамлакатнинг бутун ҳудудига қўлланилади; чекланмаган вақт ичида амал қилади; баданга оғир шикаст етказиш ёки одам ўлдириш билан боғлиқ жиноят содир этганлиги ёки жиноят ишларида жабрланувчи деб тан олинган шахсларнинг розилигини олган ҳолда, етказилган зарарни қоплаш шarti билан, айбланувчи амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилинади.

Маҳаллий амнистия муайян ҳудудга тааллуқлидир ва ёки муайян воқеага боғлиқдир. Жавобгарликдан озод этилиши мумкин бўлган шахслардан шартларни бажариш талаб қилиниши шарт (қуролли қаршиликни тўхтатиш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ёки махсус тузилган комиссияларга иқдор бўлиш, қуролни топшириш, гаровга олинганларни озод қилиш). Санаб ўтилган шартларни бажариш учун майян муддат белгиланади. Шартларни бажариш учун ажратилган муддат тугаган кундан бошлаб у ўз кучини тўхтади [16, 9-б.].

З.М. Артиковнинг таъкидлашича, давлатнинг рағбатлантириш институтига иккита субинститут - амнистия ва афв этиш киради ва улар амнистия ва афвни амалга ошириш мумкин бўлган ҳуқуқ соҳаларига тааллуқлидир. Амнистия ва афв этиш ҳуқуқий жиҳатдан икки хил тушунчадир ва уларни қўллаш жараёнида мустақилдир. Кечирим ҳам, амнистия ҳам кечиритиш ғоясига асосланади, яъни бу ғоя ким бўлишидан қатъи назар, жазо қонуни қўлланилишини тўлиқ ёки қисман йўқ қилиш ёки уни юмшатиш ҳисобланади [17, 14-б.].

Амнистия ва афв тушунчалари кўпгина адабиётларда ёнма-ён тилга олинади. Лекин улар ўзининг бир қанча хусусиятлари билан ажралиб туради.

Амнистия жиноят содир этган шахсларга нисбатан давлат томонидан кўрсатиладиган инсонпарварликнинг олий намунаси бўлиб, унинг луғавий маъноси

“кечириш”, “гуноҳидан ўтиш”ни англатади. Бошқача айтганда, амнистия жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликдан ва жазодан тўлиқ ёки қисман озод қилиш, жазо муддатини камайтириш ёхуд ушбу шахсларнинг судланганлик ҳолатини муддатидан илгари олиб ташлашдир.

Бундан кўзланаётган асосий мақсад фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, адашиб жиноят кўчасига кириб қолган шахсларга имконият бериб, уларни маҳалласи, оиласи ва фарзандлари бағрига қайтариб, жамиятдан ажратмаган ҳолда қайта тарбиялашдан иборатдир [18].

Барча жиноятлар қурбонларининг одил судловга мурожаат қилиши мумкинлиги ва етказилган зарарни қоплаш тўғрисидаги нормалар мавжудлигига қарамай, амнистия актларини чиқаришда жабрланувчининг ҳуқуқларини таъминлаш муаммоси етарлича ҳал қилинмаган. Амнистия ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари учун мажбурий асосдир.

Хулоса

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, амнистия институти жиноят қонунларининг либераллаштирилиши шароитида муҳим аҳамият касб этади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидагилар таклиф этилади.

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 68-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилиши мақсадга мувофиқ:

“Жиноят содир этган шахс амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилиниши мумкин.

Амнистия муайян синов муддати билан қўлланилади ва ушбу муддат давомида шахс жиноят содир этмаган тақдирда, шахс амнистия асосида жавобгарликдан озод қилинган, деб ҳисобланади.

Амнистия жабрланувчига жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш ҳуқуқини амалга оширишга тўсқинлик қилмайдиган ҳолатни таъминлаш шарти билан қўлланилади”.

Иккинчидан, Жиноят кодексига “Амнистия акти қўлланилмайдиган ҳолатлар” деб номланувчи янги 68¹-модда киритилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу моддада “Илгари амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилинган шахслар такроран жиноят содир этганда, амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилинмайди”, деб белгиланиши лозим.

Учинчидан, Жиноят кодексига “Амнистия асосида озод этилганларга ижтимоий-иқтисодий кафолатлар” деб номланувчи янги 68²-модда киритилиши мақсадга мувофиқ. Ушбу моддада “Амнистия акти асосида жавобгарликдан озод қилинган шахслар давлат томонидан давлат дастури асосида иш ва уй-жой билан таъминланади. Уларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлари кафолатланади”, деб белгиланиши лозим.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi [Constitution of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, O‘zbekiston, 2020, 18 p.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. 2019 yil, 1-son [The Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Adolat, 2020, 21 p.
3. Usmonaliev M. Jinoyat huquqi. Umumiy qism. Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik [Criminal law. General section. Textbook for universities]. Tashkent, Yangi asr avlodi, 2005, 662 p.

4. Rustamboev M. Jinoyat huquqi [Criminal law]. Tashkent, ILM ZIYO, 2011, vol. 2.
5. Yakubov S. Jinoyat huquqi. Umumiy qism [Criminal law. General section]. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2009.
6. Vasilyeva I.A. Amnistiya i ee realizaciya. Avt. dis. kand. jurid. nauk [Amnesty and its implementation. Abstract of the candidate of legal sciences]. Omsk, 2003, 28 p.
7. Kokotova D.A. Sovremennaya rossiyskaya amnistiya v kontekste idey Ch. Beccaria. Avt. dis. kand. jurid. nauk [Contemporary Russian amnesty in the context of C. Beccaria's ideas. Abstract of the candidate of legal sciences]. Ekaterinburg, 2017, 24 p.
8. Semenova O.V. Amnistiya po zakonodatel'stvu Rossii i stran-uchastnic SNG: ugolovno-pravovoy i kriminologicheskii aspekt. Avt. dis. kand. jurid. nauk [Amnesty under the legislation of Russia and the CIS countries: criminal and criminological aspects. Abstract of the candidate of legal sciences]. Rjazan', 2005, 32 p.
9. Kazaryan K.V. Yuridicheskaya institucionalizaciya migracionnoy amnistii. Avt. dis. kand. jurid. nauk [Legal institutionalization of the migration amnesty. Abstract of the candidate of legal sciences]. Rostov-na-Donu, 2008, 28 p.
10. Lepeshev V.A. Osvobojdienie ot ugolovnoy otvetstvennosti i nakazaniya aktom amnistii. Avt. dis. kand. jurid. nauk [Release from criminal liability and punishment by an act of amnesty. Abstract of the candidate of legal sciences]. Krasnoyarsk, 2006, 12 p.
11. Skutina E.V. Amnistiya v ugolovnom sudoproizvodstve. Avt. dis. kand. jurid. nauk. [Amnesty in criminal proceedings. Abstract of the candidate of legal sciences]. Ekaterinburg, 2009, 15 p.
12. Available at: <https://hordiq.uz/>.
13. Levashova O.V. Amnistiya i pomilovanie kak pooshhritel'nye normy ugolovnogo prava Rossii. Avt. dis. kand. jurid. nauk [Amnesty and Pardon as Encouraging Norms of Russian Criminal Law. Abstract of the candidate of legal sciences]. Tambov, 2007, 20 p.
14. Berdiev Sh. Jinojat qonunlarining liberallashtirilishi jarayonida jinoiy javobgarlikdan ozod qilishni takomillashtirish muammolari. Dis. jurid. fan. dokt. [Problems of improving exemption from criminal liability in the process of liberalization of criminal law]. Doctor of Law sciences]. Tashkent, 2011, 252 p.
15. Osmolovskaja N.V. Amnistiya i pomilovanie kak sredstva korrekcirovaniya karatel'noy politiki gosudarstva. Avt. dis. kand. jurid. nauk [Amnesty and pardon as a means of correcting the punitive policy of the state. Abstract of the candidate of legal sciences]. Tyumen', 2006, 10 p.
16. Kohman D.V. Pravovoy mehanizm realizacii amnistii v rossiyskoy federacii i social'nye posledstviya ee primeneniya. Avt. dis. kand. jurid. nauk [The legal mechanism for the implementation of amnesty in the Russian Federation and the social consequences of its application. Abstract of the candidate of legal sciences]. Tyumen', 2019, 9 p.
17. Artykov M. Stanovlenie i razvitie institutov amnistii i pomilovaniya v Tadjikistane (istoriko-pravovoe i sravnitel'noe issledovanie). Avt. dis. kand. jurid. nauk [Formation and development of institutions of amnesty and pardon in Tajikistan (historical, legal and comparative research). Abstract of the candidate of legal sciences]. Dushanbe, 2010, 14 p.
18. Available at: <https://www.gazeta.uz/>.